

*Науменко О.А.,
здобувач Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

НАДОМНА ПРАЦЯ ЯК ВИД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена вивченню характерних ознак та особливостей надомної праці як різновиду трудової діяльності. Визначається розуміння взагалі праці як трудової діяльності, систематизуються ознаки праці як виду діяльності. З'ясовуються особливості, які відрізняють надомну працю як різновид трудової діяльності від традиційних видів зайнятості.

Ключові слова: надомна праця, трудова діяльність.

Метою проведення даного дослідження є виявлення характерних ознак надомної праці як різновиду трудової діяльності. Задля досягнення поставленої мети під час наукової роботи слід визначити основні риси праці як діяльності, з'ясувати чи відповідає надомна праця цим ознакам, виявити особливості надомної праці, що відрізняють її від інших видів трудової діяльності. Зважаючи на те, що явище надомної праці останнім часом все більше набуває розповсюдження в українському суспільстві, а дана проблема ще не висвітлена в наукових роботах сучасних науковців, а також з урахуванням того, що питання правового регулювання такої праці не вирішено на рівні діючого законодавства, вибір зазначеної теми підтверджує її актуальність та повноту. В роботі використано наукові здобутки таких вчених як Б.А. Райзберг, Т.О. Калішніна, Н.С. Поряжніков, О.Д. Витвицька, В.Д. Шадриков.

Основним завданням трудового законодавства має бути забезпечення належного захисту найманого працівника під час реалізації ним здатності до праці, оскільки це завдання впливає з самої суті та історії виникнення трудового права. Останніми роками у країнах Західної Європи та США спостерігається тенденція до поширення трудового права, особливо деяких його захисних положень, на категорії працівників, які не належать до найманого персоналу, — на так звані автономних (незалежних) працівників (ремісників, дрібних торгівців, осіб вільних професій), а також на членів виробничих кооперативів, сімейних підприємств, на державних службовців. Як вказує колектив авторів посібника з порівняльного трудового права, «це стало характерним явищем» [1, с.18]. Таким чином, об'єкт правового регулювання трудового права, а також категорії працівників, які підлягають захисту нормами трудового права, за останні роки значно розширилися.

Сьогодні в зв'язку зі структурними змінами в економіці, розвитком інформаційних технологій та розкриття нових можливостей сучасної техніки поступово розповсюджується явище надомної праці як однієї з форм істинної зайнятості. Внокремлення надомної праці як об'єкту правового регулювання нормами трудового права потребує з'ясування характерних ознак такої трудової діяльності.

Зазвичай поняття праці розкривають через поняття трудової діяльності. Так, економічна енциклопедія визначає працю як діяльність людини, спрямовану на створення життєвих благ, надання послуг, організацію функціонування господарства й суспільства та управління ними; як особливу форму взаємодії між людиною і природою, обміну діяльністю та їх результатами між людьми [2, с.39]. Різні вчені також, надаючи визначення поняттю праці, застосовують терміни «діяльність»: праця — це цілеспрямована діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії та орієнтована на створення матеріальних і духовних цінностей [3, с.57]; праця — це свідомо, цілеспрямована, енергос затратна, результативна діяльність людей. В такому разі, якщо людина — головна особа економії, то праця — зміст її діяльності [4, с.52-53]; праця — свідомо діяльність людей, спрямована на створення матеріальних та духовних благ, необхідних для задоволення потреб суспільства та особистості [5, с.684]; праця — це свідомо, доцільна діяльність людини, спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ, надання різноманітних послуг [6, с.7]. Отже, незалежно від того, яким смислом наповнена праця, вона завжди представляє собою певну діяльність.

Праця як вид діяльності людини характеризується трьома основними ознаками: 1) це свідомо, цілеспрямована поведінка людини; 2) вона потребує певних енергетичних затрат, оскільки є фізіологічним процесом; 3) своєю метою ставить суспільно корисний результат.

Щодо першої ознаки, слід вказати, що діяльність — це форма активного відношення людини до дійсності, спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, які пов'язані зі створенням суспільно значущих (матеріальних та духовних) цінностей та засвоєнням суспільного досвіду [6, с.6]. Праця наряду із пізнанням та спілкуванням є однією з головних форм діяльності. В онтогенетичному плані діяльність людини представлена такими видами, як гра, навчання, праця. Будь-яка діяльність є одночасно «створенням чогось» і проявом позиції ставлення людини до інших людей, суспільства в цілому. Таким чином, діяльність характеризується певною поведінкою. Однак, така поведінка має керуватися не інстинктами, а свідомістю, тобто бути цілеспрямованою. Під час праці людина спочатку подумки намічає спосіб дії, буде у свідомості їх образ та бажаний результат, а вже потім починає діяти за наміченим планом. А.Б. Райзберг вважає, що лише інстинктивні, несвідомі дії не можна вважати працею. З його точки зору, тварини також вступають між собою та з природою в контакт. Проте, з'їдання коровою трави та вовком зайця представляє собою не економічний, а чисто біологічний процес. А якщо, людина кормить корову сіном, щоб вона давала молоко, — то це вже трудовий процес. Тому безцільні дії не можна вважати працею... Загальною визначеною вважається, що цілеспрямованість представляє собою щось розумне, потрібне, практичне. У будь-якому випадку вважається, що людина працює тоді, коли вона знає, що вона робить, навіть та як [4, с.52]. Н.С. Поряжніков також наголошує на тому, що основним критерієм, за яким необхідно розрізняти трудову діяльність від інших, є усвідомлення її як такої [7, с.63].

На наш погляд, слід погодитися із вказаним твердженням, оскільки праця дійсно потребує свідомого ставлення до неї. Насамперед це проявляється в тому, що

будь-яка робота планується, визначається кінцева мета виконання відповідної роботи, встановлюється послідовність необхідних для її виконання дій, вирішуються, які інструменти та ресурси потрібні для досягнення поставленої мети, з'ясовується приблизний час на виконання трудових дій з урахуванням об'єктивних умов та особистих можливостей. Звідси, праця — це тільки свідомо діяльність людини.

Щодо твердження, що праця як різновид діяльності потребує енергетичних затрат, то воно є логічним та навряд чи викликає сумнів. Енергетичні затрати можуть бути викликані не тільки фізичною працею, але й інтелектуальною. Якщо раніше фізична робота вважалася працею, а розумова не визнавалася за таку ж саму корисну діяльність, то розвиток технологій зумовив зменшення необхідності в фізичних роботах, натомість поява високоінтелектуальних систем потребує розумової праці задля керування технологічними процесами. Сьогодні праця в сфері науки, управління, освіти, культури, інформаційних послуг вважається настільки ж продуктивною, як і в сфері матеріального виробництва. Фізична та розумова праця зрівнюються в правах, тим паче, що сьогодні вони тісно переплітаються та їх не просто відрізати. Розумова праця навіть отримує сьогодні більший престиж, ніж фізична. Так, розумовою роботою в сучасних умовах займаються управлінці, науковці, працівники «інтелектуальних професій». Водночас навіть розумова праця потребує від людини додаткових затрат енергії, які обумовлюються не лише процесом життєдіяльності, а й необхідністю виконання певної роботи, отримання трудового результату. Таким чином, праця є фізіологічним процесом, що потребує додаткових енергетичних затрат.

Визначення мети в якості суспільно корисного результату для характеристики праці є вкрай важливим. Оскільки злочин також представляє собою певну діяльність із енергетичними затратами та кінцевою метою, однак, його не можна визнати працею, оскільки його мета не є суспільно корисною. А.Б.Райзберг з цього приводу зазначає: «праця може бути працею для себе та для інших, однак, в будь-якому разі вона повинна приносити користь. Так, наприклад, крадіжка навряд чи може вважатися працею, хоча вона планується, потребує великих затрат розуму та енергії, супроводжується отриманням результату» [4, с.52]. Таким чином, дії людей тоді можна назвати працею, коли вони приносять суспільно визнаний результат, тобто призводять до створення чогось корисного, що не могло з'явитися само по собі, без цілеспрямованої діяльності людини. Щодо результативності трудової діяльності слід вказати, що результативність — поняття відносне. Оскільки результат трудової діяльності не завжди може бути видимим. Так, розрізняють матеріальні та ідеальні результати (блага) діяльності. Довгий час було прийнято вважати, що лише фізична праця є виробничою, що цінності створюються лише в сфері матеріального виробництва робочими та селянами, тоді як працівники соціально-культурної сфери блага не створюють. Сьогодні ж очевидно є хибність такого погляду, а якщо порівнювати оплату праці працівників соціально-культурних послуг та виробничої праці, то зачасти можна казати про більшу соціальну значимість саме отакої «невидимої» праці, що оплачується набагато краще.

Отже, праця як діяльність характеризується свідомим ставленням до виконуваних дій; цілеспрямованістю; енергетичними затратами внаслідок виконання певних дій; результативністю. О.Д. Вітвицька вказує, що трудова діяльність — це

діяльність в умовах суспільного поділу праці, наявності партнерів і конкурентів [8, с.6]. Звідси можна виявити ще такі ознаки праці як те, що вона виконується в умовах суспільного поділу праці. Таке твердження є цілком вірним, оскільки будь-яка робота не виникає сама по собі, а є результатом необхідності та вимоги суспільного ладу, устрою, розвитку. При цьому кожна робота залежить від іншої: виконання однієї роботи неможливе без відповідних матеріальних ресурсів, які виготовлено внаслідок іншої роботи; в той же час вироблення певних матеріальних ресурсів неможливе без розумової роботи, наприклад, технолога чи інженера, тощо. Щодо такої ознаки праці як наявності партнерів та конкурентів, то хоча вона є дійсною, все ж більше її слід співвідносити із характеристикою праці як економічної категорії, а не трудової діяльності.

З точки зору дослідників-психологів праці, як трудова діяльність вона характеризується трьома взаємопов'язаними аспектами: 1) предметно-дієвий (як процес, в якому «людина за допомогою засобів праці визначає задалегідь намічену зміну предметів праці»); 2) фізіологічний (як «функції людського організму»); 3) психологічний (як здійснення свідомої мети, прояв волі, уваги, інтелектуальних властивостей працівника і т.д.) [9, с.23-24]. Слід погодитися із таким трактуванням праці як трудової діяльності як найбільш об'єктивним. Оскільки в такій характеристиці визначено всі вище зазначені ознаки: свідоме ставлення до виконуваних дій та цілеспрямованість (психологічний аспект); енергетичними затратами внаслідок виконання певних дій (фізіологічний аспект); результативністю, яка досягається в умовах суспільного поділу праці (предметно-дієвий аспект). Також можна погодитися і з загальною характеристикою праці, наведеною Т.О.Калініною: за своєю природою праця є суспільною, соціально корисною діяльністю; за своїм змістом є матеріальним процесом, який відбувається між людиною і природою; за своїм характером вона є суспільним явищем, тобто процесом взаємовідносин між людьми в їх спільному впливі на природу [6, с.7].

Характеризуючи надому працю як різновид трудової діяльності необхідно наголосити на тому, що вона являє собою суспільно соціально корисну діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети. Така діяльність характеризується:

1) свідомим ставленням до виконуваних дій та цілеспрямованістю. Так, робота вдома більше ніж робота в службовому приміщенні потребує свідомого ставлення та цілеспрямованості, оскільки потребує зосередження працівника на роботі, а не на домашніх справах та спілкуванні із родичами чи близькими. При цьому працівник має таким чином планувати свій робочий графік, аби не піддаватися спокусі зробити отримане завдання пізніше, після перегляду цікавої передачі чи після прибирання домівки. Тобто можна впевнено стверджувати, що надомна праця характеризується підвищеним усвідомленням виконання певних дій як роботи та підвищеною самоорганізацією, спрямованою на досягнення поставленої цілі;

2) енергетичними затратами внаслідок виконання певних дій. Незалежно від того, яка саме робота виконується вдома, на її виконання потрібні додаткові зусилля, що злові виражаються в певній поведінці, відмінній від звичайної поведінки вдома. Тобто відбувається фізіологічний процес праці — виконання дій, що є можливим внаслідок функціонування людського організму;

3) результативністю, яка досягається в умовах суспільного поділу праці. Результати надомної праці можуть бути як видимими (виконання товарів вдома — наприклад, в'язання чи шиття одягу), так і не (надання консультаційних послуг). Однак, така праця все одно має своєю метою досягнення кінцевого суспільно корисного результату.

Особливістю надомної праці як трудової діяльності є певна ізоляція такого працівника від суспільства. Хоча деякі професії працівників-надомників і обумовлюють постійне спілкування через мережу Інтернет, а певна робота пов'язана із відповідями на телефонні дзвінки, все ж звичного традиційного обміну інформацією, «живого» спілкування під час надомної праці не відбувається. Звідси можна казати про певне роз'єднання суспільних зв'язків внаслідок надомної праці. Надомний працівник психологічно стає незалежним від суспільства, може сприймати себе не як його частину, а як відокремлену одиницю. Водночас таке становище не є різко вираженим, оскільки виконання надомної праці здійснюється в умовах сумісної роботи між надомним працівником та його керівником, що дає йому завдання, між надомним працівником та іншими колегами, незалежно від того чи працюють вони вдома, чи в службовому приміщенні, з якими він має узгоджувати певні дії, консультуватися, давати поради. Тобто зв'язок між надомним працівником та іншими працівниками і керівництвом організації, з якою укладено договір про надомну працю, в процесі трудової діяльності залишається кооперованим. Такий зв'язок насамперед характеризує надомну працю як трудову діяльність, що опосередковується трудовими відносинами.

Підводячи підсумок всьому вище зазначеному треба відмітити, що підхід до національного трудового законодавства потребує деякого переосмислення, оскільки сьогодні трудове право не виконує своєї захисної функції. Очевидно, що необхідні корисні зміни в розумінні об'єкту правового регулювання, тих суспільних відносин, що входять до предмету трудового права, визначення суб'єктів таких відносин, та розроблення механізму забезпечення прав найманих працівників з тим, щоб норми трудового права відображали реальну ситуацію, яка існує сьогодні під час реалізації права на працю в Україні. Важливим кроком в досягненні цього є сформоване науково-теоретичне підґрунтя трудового права, одним із завдань якого в сучасних умовах є вивчення застосовуваних сьогодні всіх форм праці та видів зайнятості, зокрема, надомної праці.

Використана література:

1. Порівняльне трудове право: навч. посіб. / Б.С. Беззуб, Л.В. Голяк, О.М. Кіселевич та ін.; за заг. ред. А. С. Мацька. — К.: МАУП, 2005. — 176с.
2. Економічна енциклопедія, том 3. — К.: В.д. «Академія», 2002. — 952 с.
3. Юридична енциклопедія. — К. Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. — Т том 5. — 736 с.
4. Райзберг Б. А. Экономическая энциклопедия для детей и взрослых / Райзберг Б. А. — М.: АОЗТ «Нефтехиминвест», 1995. — 688 с.
5. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности: [Учеб. пособие для гуманитар. специальностей вузов].

- Словарь / авт.-сост.: Б. А. Душков и др. — М.: Академический Проект, 2003. — 847 с.
6. Калініна Т. О. Фізіологія і психологія праці: Конспект лекцій / Т.О. Калініна, Є. П. Кожанова; Харк. нац. екон. ун-т. — Х.: ХНЕУ, 2005. — 266 с.
 7. Прыжніков Н. С. Психология труда и человеческого достоинства: [Учеб. пособие для вузов] / Н. С. Прыжніков, Е. Ю. Прыжнікова. — 2-е изд., стер. — М.: Академия, 2004. — 477 с.
 8. Витвицька О. Д. Вдосконалення механізмів соціально-економічних мотивацій підприємницької діяльності — автореферат дис... канд. економ. наук: 08.06.02 — Підприємство, менеджмент та маркетинг. — Інститут регіональних досліджень НАН України / Витвицька О. Д. — Львів, 2000. — 18 с.
 9. Шадріков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Шадріков В. Д. — М., 1982. — 185 с. — 23-24с.

Науменко О.А. Надомный труд как вид трудовой деятельности. — Статья.

Статья посвящена изучению характерных признаков и особенностей надомного труда как разновидности трудовой деятельности. Определяется понимание вообще труда как трудовой деятельности, систематизируются признаки труда как вида деятельности. Выявляются особенности, которые отличают надомный труд как разновидность трудовой деятельности от традиционных видов занятости.

Ключевые слова: надомный труд, трудовая деятельность.

Naumenko O. A. Housing work as a kind of labor activity. — Article.

Article is devoted studying of characteristic signs and features housing work as to a version of labor activity. The understanding in general work as labor activity is defined; work signs as activity kind are systematized. Features which distinguish nadomnyy work as a version of labor activity from traditional kinds of employment are found out.

Keywords: housing work, labor activity.

УДК 349.222:349.24

Омельченко Т.В.

старший викладач каф. правознавства
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Стаття присвячена особливостям правового регулювання праці жінок, що об'єднують роботу в суспільному виробництві з материнством, і його подальшому вдосконаленню.